

ІСТОРІЯ ЦЕРКВИ ТА МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВЗАЄМИН

УДК 94 (430) «1521–1555»

Сергій Каріков

КОНФЕСІЙНО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В САКСОНСЬКИХ МІСТАХ У 1521–1555 РР.

У статті розглянуто соціально-політичне становище в саксонських містах за часів Реформації і конфесіоналізації. Визначено, що активізація міського життя в регіоні була спричинена низкою політичних, економічних, культурних чинників. Схарактеризовано основні напрями лютеранської конфесіоналізації в Саксонії. Зроблено висновок щодо поступового посилення контролю територіальної князівської влади над саксонськими містами.

Ключові слова: Реформація, конфесіоналізація, місто, візитація, статут.

За часів Реформації і конфесіоналізації в житті німецького суспільства розпочалися масштабні зрушення, які вплинули на становище різних соціальних верств. Не стало винятком і населення німецьких міст. Зміни в його становищі, зумовлені перебігом євангелічного руху, поступово закріплювалися, перетворюючись на стабільні риси соціального життя.

Поняття «німецьке місто» в епоху раннього Нового часу об'єднувало величезну кількість населених пунктів, неоднорідних у соціально-економічному, політичному й конфесійному відношеннях. Ця неоднорідність, по-перше, була пов'язана із загальною роздробленістю німецьких земель, відсутністю єдиної територіальної держави. По-друге, вона визначалася головними наслідками Реформації – поширенням євангелічно-лютеранського віросповідання і зростанням чисельності прибічників інших напрямів протестантизму (передусім, кальвінізму). По-третє, вона була зумовлена внутрішніми та зовнішніми чинниками соціального розвитку німецьких міст (конфліктами в середовищі патриціату, бюргерства й плебсу; змінами торгівельно-економічної кон'юнктури; відмінностями у правовому становищі імперських і феодалних міст).

Розмаїтість міського ландшафту внаслідок впливу згаданих обставин ускладнює визначення головних особливостей і закономірностей соціального розвитку німецьких міст. Хоча впродовж останніх десятиріч німецькими істориками створено праці з історії міст узагальнюючого характеру [1–2], а також розвідки, присвячені становищу окремих центрів [3–4], актуальним напрямом дослідження залишається вивчення міського життя в різних регіонах Німеччини. Такий підхід дає змогу виявити спільні риси та відмінності розвитку німецьких міст в умовах конфесіоналізації як домінанти розвитку німецького суспільства раннього Нового часу. Мета нашої статті – визначити головні причини, зміст і наслідки конфесійно-політичних трансформацій у саксонських містах, населення яких брало активну участь у реформаційному русі.

На межі Середніх віків і Нового часу Саксонія була регіоном, у якому розвиток міст відбувався досить швидко. Про це свідчить зростання міського населення: наприкінці XVI ст. воно складало близько 30 % загальної чисельності мешканців регіону. За цим показником Саксонія перебувала на одному рівні з Гессен-Касселем, випереджаючи Тюрінгію (28 %) і Вюртемберг (26 %) [1, с. 9]. У ландтазі курфюршества Саксонського у 1502 р. були представлені 77 міст [5, с. 189]. Найбільшими за кількістю населення містами були Лейпциг (упродовж 1500–1600 рр. чисельність його мешканців збільшилася з 10 тис. – до 14 тис.) і Дрезден (з 5 тис. – до 12 тис.) [1, с. 11]. Зростання Лейпцига і Дрездена зумовлене не лише їх економічним, а й політичним статусом: ці міста тривалий час були резиденціями саксонських правителів, які належали до альбертинської лінії князівського дому Веттінів. Крім того, Лейпциг відігравав значну роль як університетський центр. Останній чинник вплинув і на зростання Віттенберга. На початку XVI ст. у ньому налічувалося близько 3 тис. мешканців. Після розділу саксонських володінь у 1485 р. ернестинському курфюрсту необхідно було заснувати власну резиденцію та університет [6, с. 28–29]. Дозвіл на відкриття університету, наданий імператором Максиміліаном I у 1502 р., сприяв швидкому зростанню Віттенберга. Іншим чинником його піднесення стало зручне географічне становище на березі Ельби. У 1511 р., коли Мартін Лютер переїхав до Віттенберга, тут налічувалося уже 16117 мешканців [3, с. 64].

До специфічних чинників урбанізації саксонських територій належав розвиток гірничої справи, насамперед – видобутку срібла. У зв'язку з цим наприкінці XV – на початку XVI ст. були засновані такі міста, як Аннаберг, Бухгольц, Марієнберг, Шайбенберг, Обервізенталь. Низка колишніх селищ

(Еренфрідерсдорф, Гайєр, Ленгефельд, Тум) перетворилася на містечка, що стали центрами видобутку олова. Основними центрами видобутку й обробки заліза в Саксонії були Шварценберг і Пірна [7, s. 16–17].

Серед міст, які юридично не входили до володінь саксонських правителів, однак заслуговують на увагу в аспекті нашого дослідження через територіальну близькість і наявність розгалужених економічних зв'язків з Саксонією, найбільшим центром був Магдебург (упродовж 1500–1600 рр. чисельність його мешканців зростає з 18 тис. до 40 тис.). Це місто тривалий час було центром «саксонської третини» Ганзи: від нього товаропотоки переміщувалися із Заходу на Схід Європи [8, с. 170]. Визнавши верховну владу архієпископа Ернста Саксонського над містом згідно з угодою 1497 р., Магдебург змушений був облишити домагання статусу імперської комуни, проте залишився членом ганзейської спільноти [9, с. 178].

Соціально-економічне зростання саксонських міст відбувалося в умовах посилення на них князівського впливу. Надаючи військово-політичну підтримку комунам в їх боротьбі з купецькою автократією, князі здобували можливість користування військово-фінансовими ресурсами міст Саксонії, прикладом чого є територіальна політика Веттінів [9, с. 181].

З початком Реформації в саксонських містах розгорнувся євангелічний рух, що охопив передусім бюргерство. Кульмінацією цього процесу став віттенберзький комунально-громадський рух 1521–1522 рр. [10, с. 274–295]. Ухвалений під час цих виступів «Новий статут міста Віттенберга» орієнтувався на вирішення трьох проблем: релігійно-церковних, соціального забезпечення бідної частини населення, покращання моральної поведінки городян [11, с. 224]. Навіть після припинення реформаційних виступів у Віттенберзі не були скасовані ті статті «Нового статуту...», що стосувалися соціальних питань [10, с. 290].

Реформаційний рух у Віттенберзі справив вплив на розвиток антикатолицької боротьби у Саксонії. У другій половині 1521 – першій половині 1522 рр. заворушення відбувались у 20 містах регіону. У більшості випадків вони розгорталися за віттенберзькою схемою: проповідь Євангелія, перехід частини парафіяльних священиків на бік Лютера, спроби реформи богослужіння, ліквідація католицької меси, запровадження нової євхаристії, «штурми ікон», вимоги секуляризації церковного майна на користь «громадських кас». Антикатолицькі виступи відбулися навіть на території герцогства Саксонського (у Дебельні, Розвейні), об'єднавши значну частину бюргерства і плебсу. Незважаючи на активне протистояння герцогу Георгу й єпископу Мейссенському, керівникам руху не вдалося здійснити реформи: найбільш активні учасники виступів були заарештовані, решта мусила сплатити великі штрафи [12, с. 300–303].

Нова хвиля реформаційного руху розгорнулася в саксонських містах з другої половини 1523 р., надалі фактично злившись із Селянською війною 1524–1525 рр. Так, у Лейпцизі в січні 1524 р., незважаючи на погрози герцога Георга, 105 бюргерів звернулися до міської ради з проханням запровадити в церквах міста євангелічне богослужіння і призначити проповідником прибічника Реформації Андреаса Боденшатца [12, с. 310–311]. Важливу роль у поширенні реформаційних гасел відіграло книгодрукування: завдяки йому лютеранські трактати, що потрапляли до Лейпцига з міст ернестинської Саксонії (Віттенберга, Цвіккау, Грімми, Ейленбурга), масово поширювалися всупереч заборонам герцогської влади [13, с. 133–134]. Під час Селянської війни 1524–1525 рр. у саксонському регіоні здійснено декілька виступів проти територіальної влади (заворушення серед гірників в Аннаберзі; гасла допомоги повсталим селян у Цвіккау). У Лейпцизі за наказом герцога Георга 24 червня 1525 р. страчено коваля Міхаеля Румпфера за підтримку гасел повстання [14, с. 78]. Однак невдоволення нижчих і середніх верств населення саксонських міст не переросло в масштабний опозиційний рух. Головними причинами, на наш погляд, стала неорганізованість виступів, що пояснюється суттєвими розбіжностями між інтересами бюргерів та селян. Підтримавши боротьбу проти засилля католицького духовенства, мешканці саксонських міст виявилися незацікавленими в ліквідації тяжких феодалських повинностей селянства, що було головною метою повстанців.

Після розгрому повстанських селянських загонів саксонські правителі здобули ширші можливості проводити церковну політику у підвладних їм територіях відповідно до власних інтересів; міське населення мусило рухатися в річищі перетворень, напрям яких визначено «згори». У міському середовищі поступово формувалася прошарок освічених городян, які, завершивши курс університетського навчання, згодом ставали священнослужителями, вчителями, юристами. Їх діяльність сприяла зміцненню здобутків Реформації і посиленню князівського впливу, що стали визначальними рисами конфесіоналізації в євангелічних територіях. Для визначення успіхів і труднощів конфесіоналізації в саксонських містах доцільно визначити її вплив на взаємини між владою й бюргерством.

У містах, що перебували у володіннях ернестинської лінії Веттінів, головним способом контролю влади за діяльністю церковних парафій стали візитації, які розпочато у другій половині

20-х рр. XVI ст. Зокрема, у 1528–1531 рр. у курфюршестві Саксонському здійснено першу загальну церковну візитацію. Ці заходи спричинили принципові зміни у територіальній церковній організації, яка виявилась підпорядкованою впливу місцевих правителів. Водночас у такій підпорядкованості були зацікавлені й священнослужителі, оскільки лише правителі могли припинити зловживання дворянства щодо використання церковного майна, дисциплінувати його, гарантувати священикам та вчителям необхідні умови існування [6, с. 276].

Звіти візитаторів засвідчують, що об'єктами їх уваги були як сільські, так і міські парафії. Так, у 1528 р. візитації відбулися у містечку Преттін, поширившись і на інші населені пункти, розташовані в міській окрузі [15]. Восени того ж року підготовлено інструкції для візитаторів у саксонських містах Кемберг [16], Шмідеберг [17], Цана [18]. У складанні цих документів брали участь Мартін Лютер, ліценціат права Бенедикт Паулі, гауптман Ганс Метч. Зазначені інструкції засвідчують, що надходження до «громадських кас», з яких матеріально забезпечувалися євангелічні священнослужителі і шкільні вчителі, контролювалося міськими радами [16, с. 585]. Делегати рад входили до складу наглядових комісій разом із представниками бюргерства. Передбачалося щорічну перевірку стану надходжень і витрат коштів [18, с. 713]. Рада також повинна була забезпечувати збереження церковного майна [17, с. 664]. Покладання на міське керівництво таких повноважень засвідчує його важливу роль у здійсненні лютеранської конфесіоналізації.

У процесі конфесіоналізації в німецьких містах відбувалося інституційне закріплення конфесійної ідентичності бюргерства [19, с. 15]. Укладачі церковних статутів саксонських міст наголошують на необхідності регулярної участі бюргерів у євангелічному богослужінні й відповідальності за відсутність на літургії [20, с. 188], звертають увагу на дотримання дисципліни священнослужителями і бюргерами [21, с. 204–206], регламентують порядок вивчення катехізисів і міру покарання за незнання їх змісту [22, с. 510]. Такі заходи сприяли згуртуванню євангелічних громад саксонських міст, що було важливою умовою подальших конфесійно-політичних змін за часів становлення лютеранської ортодоксії.

У 30–40-х рр. XVI ст. у саксонських містах відбувалася інтенсивна розбудова нових церковних інститутів. У 1539 р. у Віттенберзі створено консисторію, діяльність якої охоплювала всю територію курфюршества Саксонського. Аналогічний орган, повноваження якого поширювалися на землі герцогства Саксонського, з 1543 р. почав діяти в Лейпцизі. До його складу увійшли як теологи (зокрема, четверо з десяти членів консисторії представляли Лейпцизький університет), так і князівські юристи [14, с. 98].

Конфесійно-політична ситуація в саксонських містах зазнала змін після поразки євангелічного угруповання у Шмалькальденській війні 1546–1547 рр. Наслідком цього стало підпорядкування більшості Саксонії владі курфюрста (раніше – герцога) Моріца, який підтримав імператора Карла V. Якщо у містах, що перебували у складі альбертинських володінь, розширення владних повноважень Моріца не викликало масштабних заворушень, то в ернестинських містах опозиційні настрої, підсилені внаслідок масового несприйняття просякнутого ворожістю до реформаційних ідей Аугсбурзького інтерима 1548 р., були сильнішими. Особливо гостре становище склалося в Магдебурзі, де існував тісний зв'язок між процесом конфесіоналізації (яка знайшла вияв у боротьбі міської ради проти соборного капітулу за право патронату над церквами) і республікансько-автономістськими тенденціями [4, с. 150]. Магдебурзька війна 1550–1551 р., у якій місту протистояли війська князівської коаліції, очолюваної Моріцом Саксонським, формально була спричинена невизнанням Аугсбурзького інтерима, наслідком чого стало проголошення імперської опали. Фактично ж вона засвідчила прагнення саксонського курфюрста розширити свій політичний вплив, чого Моріц досяг після тривалої облоги Магдебурга і боїв, що завершилися вступом військ коаліції до міста. Підкорення Магдебурга позначило фактичну ліквідацію міських свобод у володіннях саксонських правителів, засвідчивши домінування світської влади у здійсненні конфесіоналізації. Принципову різницю між імперськими та феодально-залежними містами юридично закріпив Аугсбурзький релігійний мир 1555 р.: якщо перші стали суб'єктами конфесійних відносин, самостійно визначаючи віросповідання, то другі підпорядковувалися територіальній владі.

Таким чином, період 1521–1521 рр. у саксонських землях став часом конституювання реформаційних ідей у вигляді новоствореної територіальної організації Євангелічної Церкви. Міста Саксонії, що на початку 20-х рр. XVI ст. стали центрами реформаційного руху, надалі потрапили під контроль територіальних правителів, які прагнули уникнути соціальних виступів, подібних до Селянської війни 1524–1525 рр. Здійснення лютеранської конфесіоналізації відбувалося в межах, визначених територіальною князівською владою. Ради саксонських міст, впроваджуючи принципи євангелізму в життя, мали дотримуватися визначеного правителями політичного курсу.

Список використаних джерел

1. Schilling H. Die Stadt in der frühen Neuzeit / H. Schilling. – München: Oldenbourg, 1993. – 149 s. 2. Mirow J. Geschichte des Deutschen Volkes. Von den Anfängen bis zur Gegenwart / J. Mirow. – Gernsbach: Katz, 2004. – Bd. 2. Bürger und Fürsten. – 688 s. 3. Junghans H. Martin Luther und Wittenberg / H. Junghans. – München; Berlin: Koehler und Amelang, 1996. – 222 s. 4. Mißfelder J.-F. Krisenstadtrepublikanismus: Magdeburg und La Rochelle in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts / J.-F. Mißfelder // Stadt und Religion in der frühen Neuzeit. – Frankfurt/Main: Campus, 2007. – S. 147–175. 5. История Германии: учеб. пособие для студентов вузов: в 3 т. / под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю.В. Галактионова. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. – Т. 1. С древнейших времен до создания Германской империи. – 504 с. 6. Брендлер Г. Мартин Лютер: Теология и революция / Г. Брендлер. – М.; СПб.: Университетская книга, 2000. – 368 с. 7. Blaschke K. Wirtschaft, Gesellschaft und Politik vor der Reformation / K. Blaschke // Das Jahrhundert der Reformation in Sachsen. – Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1989. – S. 13–32. 8. Подальк Н. Г. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII–XVII століть / Н. Г. Подальк. – К.: Темпора, 2009. – 360 с. 9. Прокопьев А. Ю. Магдебург, «саксонская треть» и Ганза во второй половине XV – начале XVI в. (К вопросу о характере и функциях городских объединений позднего средневековья) / А. Ю. Прокопьев // Средние века. – М., 1992. – Вып. 55. – С. 168–184. 10. Голубкин Ю. А. Из любви к истине / Ю. А. Голубкин // Лютер М. Время молчания прошло. – 2-е изд. – Харьков: Око, 1994. – С. 227–332. 11. Дятлов В. О. Реформи і Реформація в Німеччині (XV–XVI століття) / В. О. Дятлов. – Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2010. – 308 с. 12. Дятлов В. О. «В ім'я Бога і загального добра». Нижчі верстви населення німецького міста і Реформація / В. О. Дятлов. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997. – 351 с. 13. Blanckmeister F. Sächsische Kirchengeschichte / F. Blanckmeister. – Dresden: Sturm, 1899. – 452 s. 14. Jadatz H. Wittenberger Reformation im Leipziger Land. Dorfgemeinden im Spiegel der evangelischen Kirchenvisitationen des 16. Jahrhunderts / H. Jadatz. – Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2007. – 278 s. 15. Parochie Prettin / K. Pallas [Hg.] // Die Registraturen der Kirchenvisitationen im Ehemals sächsischen Kurkreise. – Halle: Hendel, 1908. – Т. 3. – S. 3–52. 16. Verordnung der Visitatoren für die Stadt Kemberg / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig: Riesland, 1902. – Bd. 1. – S. 584–586. 17. Verordnung der Visitatoren für Schmiedeberg / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig: Riesland, 1902. – Bd. 1. – S. 662–665. 18. Verordnung der Visitatoren für Zahna / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig: Riesland, 1902. – Bd. 1. – S. 711–715. 19. Litten M. Bürgerrecht und Bekenntnis. Städtische Optionen zwischen Konfessionalisierung und Säkularisierung in Münster, Hildesheim und Hamburg / M. Litten. – Hildesheim: Olms, 2003. – 372 s. 20. Gemeindeverordnung und artikel der visitation in Meissen und der Veitlandt... 1533 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig: Reiland, 1902. – Bd. 1. Abt. 1. – S. 187–195. 21. Constitution und artikel des geistlichen consistoriinz zu Wittemberg... 1542 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig: Reiland, 1902. – Bd. 1. Abt. 1. – S. 200–209. 22. Ordnung der Visitatoren für die Stadt und das Amt Allstedt. 1533 / E. Sehling [Hg.] // Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts. – Leipzig: Reiland, 1902. – Bd. 1. Abt. 1. – S. 507–513.

Сергей Кариков**КОНФЕССИОНАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ
В САКСОНСКИХ ГОРОДАХ В 1521–1555 ГГ.**

В статье рассмотрено социально-политическое положение в саксонских городах во время Реформации и конфессионализации. Определено, что активизация городской жизни в регионе была вызвана рядом политических, экономических, культурных факторов. Охарактеризованы основные направления лютеранской конфессионализации в Саксонии. Сделан вывод относительно постепенного усиления контроля территориальной власти над саксонскими городами.

Ключевые слова: Реформация, конфессионализация, город, визитация, церковный устав.

Sserhiy Karikov**THE CONFSSIONAL AND POLITICAL SITUATION IN SAXON CITIES
IN 1521–1555**

The social and political situation in Saxon cities during Reformation in the article is considered. It is defined that activity of urban life in a region was caused by the complex of political, economical and cultural factors. Main directions of lutheran confessionalization in Saxony are described. The conclusion about the gradual strengthening of control by territorial power over Saxon cities is made.

Key words: Reformation, confessionalization, city, visitation, church order.